

ПРИЧИНИ ВЧИНЕННЯ ПЛАГІАТУ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ*

Анна Штефан,

*завідувач відділу авторського права і суміжних прав
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України,
кандидат юридичних наук*

У доповіді висвітлюються спостереження автора про причини вчинення плагіату. Робиться висновок, що у багатьох випадках недобросовісні запозичення з чужих творів є наслідком відсутності знань про авторське право і наявності оманливих переконань про нього.

Ключові слова: плагіат, причини вчинення плагіату, попередження плагіату

Доступ до багатьох творів, створених у різних куточках світу, дає можливість використовувати їх не лише в напрямі розвитку науки, культури і мистецтва, а й для швидкого отримання певних власних результатів за рахунок здобутків, отриманих кимось іншим. Загострення проблеми плагіату в науковій та освітній сферах стимулювало численні дослідження цього явища у праві, журналістиці, психології, педагогіці, соціології. І, напевно, однією з найбільш важливих проблем, що стосуються плагіату, є виявлення причин його вчинення та розробка заходів, спрямованих на попередження плагіату.

Описуючи «портрет» плагіатора, І. В. Романова стверджує, що нині є всі підстави для розвінчання стереотипних поглядів, на зразок, що це людина нетворча та не талановита. Можна посперечатися і з тим, що сучасний плагіатор — це недалекоглядний простачок, який розраховує на милість фортуни. Сьогодні той, хто «запозичує» чужий результат інтелектуальної ді-

яльності, добре знає про відповідальність за подібні вчинки. А тому демонструє хитрість та підступність, щоб увести в оману суспільство [4, с. 270]. Цей висновок до певної міри вірний, однак постать плагіатора не така однозначна, що буде проілюстровано в ході цього дослідження.

За останні декілька років в Україні проведено ряд опитувань, присвячених причинам вчинення плагіату. Цікаво відмітити, що в залежності від складу респондентів результати здійснених спостережень мають істотні відмінності: викладачі вказують на одні причини вчинення плагіату, студенти — на інші.

Зокрема, О. М. Рижко наводить дані опитування, проведеного у червні 2016 р. шляхом анкетування 56 осіб, членів Науково-методичної комісії з журналістики та інформації МОН та викладачів різних ВНЗ України, що працюють у галузі соціальних комунікацій.

Серед суб'єктивних причин вчинення плагіату респонденти назвали лінь і неспроможність; несформованість

* Стаття друкується в авторській редакції

критичного мислення; брак креативності; брак совісті й відповідальності; ігнорування морально-етичних приписів; впевненість у безкарності; низький інтелектуальний рівень; неповага до праці іншого; снаплюжене ціннісне сприйняття світу; прагнення статусу без наявності задатків; нерозуміння важливості етичних приписів у професійній взаємодії; «всі так роблять».

До об'єктивних причин респонденти віднесли абсолютний (неконтрольований) доступ до інформації в Інтернеті; нецивілізованість країни; нездатність академічної еліти продукувати нові ідеї; закритість і збідненість вітчизняного інтелектуального поля; нестача часу, зумовлена завищеними вимогами при відсутності належних умов; недоступність джерел, відсутність спроможності придбати їх; вкрай слабкий в теоретичному сенсі рівень підготовки науковця та інертність (малодинамічність) наукового життя; зниження вимогливості до робіт різних типів; зниження професійності тих, хто перевіряє роботи, в яких є плагіат (тобто йдеться про толерування плагіату); поступове відмирання системної навчальної та наукової роботи через перехід на тестовий освітній стандарт, який передбачає механічне запам'ятовування, а не осмислення; складність визначення першоджерела через засилля плагіату; «виготовлення» наукового дослідження на замовлення; недостатня поінформованість щодо правомірного використання чужих текстів; корупція; фінансові причини; відсутність чіткого правового регулювання й реального покарання за плагіат; відсутність відповідної нормативно-правової практики протидії плагіату; ігнорування авторського права; імітація боротьби з плагіатом у соціумі загалом [3, с. 75–76].

За даними експертного опитування викладачів, випускників і студентів, яке наводить Ю. А. Коцюк, при відповіді на питання, які причини змушують вдаватися до плагіату, респонденти найчастіше обирали варіанти відповіді

«відсутність мотивації до самостійного написання наукової роботи/статті» (64 % респондентів), «невміння писати наукові роботи/статті» (59 %), «відсутність відповідальності за плагіат» (45 %), «відсутність розуміння/усвідомлення поняття плагіату» (41 %) [1, с. 57].

При інтерв'юванні студентів Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця були виявлені такі причини вчинення плагіату: 1) необхідність виконання значного обсягу письмових робіт упродовж навчального семестру (57% опитаних); 2) відсутність розуміння мети та необхідності написання письмових робіт (36%); 3) повторюваність та неактуальність тем письмових робіт з року в рік (30%); 4) відсутність практичного застосування результатів (30%); 5) звичка використовувати плагіат, сформована у середній школі (17%); 6) низький рівень професіоналізму та зацікавленості викладачів (17%); 7) відсутність зв'язку між оригінальністю тексту та оцінкою за письмову роботу (16%); 8) нейтральне ставлення викладачів до плагіату (11%); 9) інше (7%) [5, с. 95].

Якби хтось провів опитування наукових співробітників, викладачів, суддів і практиків, які видають свої праці, з метою з'ясування, з яких причин вони можуть вдаватися до недобросовісних запозичень, напевно, основна відповідь була б така: у моїх текстах плагіату немає. На жаль, це твердження далеке від дійсності, і проблема полягає не лише в тому, що в ряді публікацій дійсно наявні приклади плагіату, а ще й у тому, що автори цих праць переконані, що вони все зробили правильно і не допустили жодного порушення.

Впродовж 2014-2017 років я проводила власні спостереження у спілкуванні з юристами-практиками, науковими співробітниками і викладачами, які працюють в тому числі у сфері права інтелектуальної власності. Результати цих спостережень свідчать, що у багатьох випадках плагіат є наслідком відсутності розуміння основ-

них засад авторського права і наявності помилкових переконань про нього.

На питання, чи знаєте ви, що таке плагіат, більшість респондентів зазвичай дають стверджувальну відповідь. Однак пояснити змістовну сутність цього явища своїми словами може порівняно невелика кількість осіб. Тобто, якимось розумінням значення плагіату у суспільства начебто є, проте в чому саме він полягає, відомо далеко не всім.

Мережа Інтернет іноді сприймається як свого роду архів суспільного надбання: все, що з'являється там, більше не належить нікому конкретному, стає спільним і може вільно використовуватися будь-якою особою будь-яким чином. Один з моїх респондентів висловив переконання, що коли твір розміщується в мережі Інтернет, він перестає охоронятися авторським правом (адже його більше не можна продати в силу вільного доступу до нього) і стає об'єктом інформаційного права. І на відміну від творів, використання фрагментів тієї чи іншої інформації не потребує зазначення якихось обов'язкових реквізитів. Насправді законодавство у сфері авторського права не містить подібних положень, не передбачає можливості дострокового припинення правової охорони твору, не ставить залежність правової охорони від способів і форм використання твору. Однак особа, що поділяє оманливе переконання про вплив мережі Інтернет на дію авторського права, може використовувати текст статті, книги, автореферату дисертації тощо, розміщений в мережі Інтернет, без будь-яких посилань, вважаючи такий підхід вірним.

На думку деяких осіб, правила цитування стосуються лише тих випадків, коли стаття друкується у фаховому виданні. Публікація статті у «звичайних» виданнях, розміщення її в мережі Інтернет у власному блозі, у соціальній мережі, на будь-якій іншій веб-сторінці не потребує посилань на цитати, наведені у статті. Глибока помилковість такої точки зору абсолютно очевидна.

Якщо звернутися до положень ч. 1 ст. 10 Бернської конвенції, п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права», з цих норм однозначно слідує, що використання цитати у кожному і будь-якому випадку повинно супроводжуватися зазначенням імені автора і джерела запозичення. Це правило не обмежується фаховими чи якимись іншими виданнями.

Окрема проблема пов'язана з використанням фрагментів інших творів при підготовці усних лекцій. Формуючи лекцію і включаючи до неї певні визначення чи пояснення, зроблені іншими авторами, лектор під час свого виступу може не називати цих авторів і фактично подавати запозичений матеріал як результат свого власного дослідження. При цьому лектор не сумнівається, що правила цитування поширюються лише на випадок публікації тексту лекції, адже плагіат — це тільки письмове опублікування чужого твору без зазначення імені його автора. При викладенні лекції в усній формі не потрібно згадувати імена авторів, фрагменти творів котрих включені до лекції, тому що усного плагіату не буває. Однак у дійсності плагіатом є оприлюднення твору під іменем особи, що не є автором цього твору, в кожній і будь-якій формі, включаючи усну.

В непоодиноких випадках в основу недобросовісних запозичень покладене свідоме чи несвідоме ототожнення ідеї та форми вираження твору. У такому разі плагіат є наслідком впевненості, що твір в цілому та його окремі частини — опис проведених експериментів, спостережень, висновки і пропозиції автора, — це лише сукупність певних ідей, концепцій, методів. А оскільки вони не охороняються, їх вільне використання, в тому числі дослівне відтворення, не становить порушення. Насправді ж ідея твору і те, як використав цю ідею автор, це не тотожні явища. Правило щодо відсутності правової охорони ідей доволі вдало сформульоване у ч. 3 ст. 433 ЦК України: авторське

право не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності або математичні концепції як такі, тобто окремо від форми, в якій вони виражені у конкретному творі.

Будь-який твір має принаймні одну ідею, яку автор хоче донести до публіки, проте ідея ніколи не вміщує в себе твір чи його окремі охоронювані елементи. Співвідношення ідеї та форми вираження твору можна проілюструвати так: ідея відповідає на питання «про що цей твір», «що хотів донести до публіки автор», форма вираження твору — «як автор це зробив» [6, с. 73]. Коли особа включає до своєї праці фрагмент твору іншого автора, це завжди становить використання не ідеї, а форми вираження твору.

Проте перше місце в «хіт-параді» оманливих переконань, наслідком яких є вчинення плагіату, слід віддати тезі, що авторське право охороняє форму, а не зміст. Прибічники цієї «концепції» вважають, що під правову охорону підпадає тільки первинна форма, в якій виражено твір, а плагіатом є лише дослівне використання чужого твору. Якщо до нього будуть внесені які-небудь зміни, буде додано принаймні одне нове слово, це вже нова форма вираження, самостійний і незалежний об'єкт авторського права. Автором такого об'єкта є не та особа, що первинно його створила, а та, що додала до тексту нове слово. Якщо первинний твір чи його окремі фрагменти будуть переписані своїми словами, це творча переробка твору, яка не містить ознак плагіату, а відноситься до позадоговірного використання твору. Якщо твір буде перекладено з іншої мови та опубліковано під своїм іменем без зазначення імені первинного автора, так дії також належать до позадоговірного використання твору і не є плагіатом.

То що ж насправді охороняє авторське право і яке використання твору відноситься до плагіату?

Теза про те, що авторське право охороняє форму, а не зміст, ґрунтується на

радянському підході до правового регулювання авторського права. В Основах цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 року містилися положення, згідно з якими допускалося без згоди автора і без виплати йому винагороди використання чужого виданого твору для створення нового, творчо самостійного твору, окрім переробки оповідального твору в драматичний чи у сценарій і навпаки, а також переробки драматичного твору в сценарій і навпаки. Також передбачалося, що кожен виданий твір може бути перекладений іншою мовою без згоди, але з повідомленням автора за умови збереження цілісності і змісту твору. При розробці цивільних кодексів союзних республік, в тому числі УРСР, в них були відтворені ці ж самі положення. Тобто, здійснення переробки твору, в тому числі його переклад, у радянському законодавстві відносилось до випадків вільного використання творів. Саме на цьому ґрунті і з'явилося розуміння авторського права як такого, що забороняє використовувати лише первинну форму вираження, однак дозволяє переробляти зміст твору, а відтак не охороняє його від використання без згоди автора.

Як відомо, в СРСР була здійснена спроба створення власної, відмінної від буржуазної, системи правового регулювання авторського права. Окрім наведених вище положень, цивільне законодавство СРСР передбачало, зокрема, можливість примусового викупу державою авторського права, можливість використання композитором без згоди автора, але з виплатою йому винагороди, виданих літературних творів для створення музичних творів з текстом, можливість використання творів образотворчого мистецтва і фотографічних творів у промислових цілях без згоди автора, але з виплатою йому винагороди. СРСР довгий час не міг приєднатися до Бернської конвенції, оскільки радянські засади правової охорони авторського права були нижчими за

мінімальні вимоги, встановлені на міжнародному рівні.

При прийнятті у 1993 році Закону України «Про авторське право і суміжні права» в його нормах були враховані міжнародні стандарти правової охорони авторського права. Зокрема, переклад та інша переробка твору були віднесені до виключних майнових прав автора. У чинній редакції Закону, за винятком створення пародії, карикатури і попури, будь-яка інша переробка охоронюваного твору і його переклад допускаються лише за згодою особи, яка має авторське право на цей твір. Концепція «авторське право охороняє форму, а не зміст» давно втратила свій сенс, адже сучасне правове регулювання авторського права, як і його доктринальне розуміння, базується на дуалізмі форми вираження твору та його змісту.

Форма вираження літературного письмового твору — це не літери, слова і розділові знаки. Вся світова доктрина авторського права будується на тому, що форма вираження твору у своїй структурі має дві групи елементів: юридично байдужі, які знаходяться за межами правової охорони і можуть вільно використовуватися багатьма особами одночасно й незалежно одна від одної, та юридично значимі, на які поширюється авторсько-правова охорона. Зміст, втілений в юридично значимих елементах форми вираження твору, охороняється авторським правом, а оприлюднення цих елементів під іменем іншої особи в первинному чи зміненому вигляді — це і є плагіат.

При «простій» переробці тексту, коли прийменник «і» замінюється на «та» чи на початку речень додаються ввідні слова на зразок «таким чином», «отже» тощо, не створюються нові елементи форми вираження твору, а лише відбувається використання елементів первинної форми вираження.

Особа, яка вдається до переписування чужого тексту чи його частини своїми словами, вважаючи такі дії творчою

переробкою, не враховує, що творча переробка — це не підбір одних слів замість інших, не зміна порядку слів у реченні, не об'єднання декількох простих речень в одне складнопідрядне. Творча переробка має місце тоді, коли особа, використовуючи принаймні один елемент форми вираження первинного твору, створює нові елементи, яких у первинній формі вираження не було. Творча переробка — це якісно новий результат, відмінний від вже існуючого. При переписуванні тексту своїми словами міняється словесний вираз, однак не змінюється форма вираження твору, не виникають нові її елементи. Оприлюднення переписаного своїми словами тексту під власним іменем є плагіатом тому, що особа удає з себе автора елементів форми вираження твору, які були створені не нею.

Перекладаючи чужий текст і оприлюднюючи переклад під своїм іменем без зазначення імені первинного автора особа, змінивши один охоронюваний елемент (мову твору), використовує інші елементи форми вираження так, наче їх створила вона. Відсутність вказівки на ім'я первинного автора твору означає привласнення авторства, а саме це дії і кваліфікуються як плагіат.

Однак той, хто переконаний, що авторське право поширюється лише на дослівну для літературних творів форму вираження, здійснює перефразування чи переклад чужих текстів та оприлюднює їх як власні праці, вважаючи, що діяти таким чином — цілком прийнятно.

Отже, проблема плагіату не така проста й однозначна, як може здатися на перший погляд, недобросовісні запозичення з чужих творів не завжди є наслідком лінї чи відсутності мотивації до самостійної роботи. У багатьох випадках плагіат вчинюється через незнання чи ігнорування принципів правового регулювання та меж дозволеного вільного використання творів. І на жаль, помилкові уявлення про привласнення авторства властиві не лише

студентам, викладачам, науковцям, їх прояви можна зустріти і в матеріалах судової практики: так, наприклад, у справі про адміністративне правопорушення Орджонікідзевський районний суд м. Харкова встановив, що особа незаконно використовувала об'єкт права інтелектуальної власності, а саме знак для товарів, чим привласнила авторство на каву «Якобс» контрафактною упаковкою на каву «Якобс» [2].

Цей приклад говорить сам за себе: сучасне українське суспільство поки що доволі далеке від розуміння основ інтелектуальної власності та авторського права. А відтак боротьбу із пла-

гіатом потрібно вести не зі сторони посилення відповідальності і встановлення більш жорстких санкцій за його вчинення. Першим і найважливішим кроком на шляху протидії вчиненню плагіату повинно бути поширення знань про авторське право та саму сутність творчості, надання чіткої і зрозумілої інформації про правила цитування і межі допустимого вільного використання творів. ♦

Список використаних джерел / List of references

1. Коцюк Ю. А. Когнітивний дисонанс як інструмент зниження рівня плагіату // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія і педагогіка.* 2013. Вип. 24. С. 56-61.
 2. Постанова Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 24 травня 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57853050> (дата звернення 11.08.2017 р.).
 3. Рижко О. М. Рецензія плагіату — експертне опитування // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences.* 2016. IV(16), I.: 95. С. 74-78.
 4. Романова І. В. Явище плагіату: історія та сьогодення // *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси.* 2012. № 3. С. 267-272.
 5. Стеченко О. В. Проблема академічної чесності в навчальному процесі та науці: досвід Національного медичного університету імені О. О. Богомольця // *Медична освіта.* 2016. № 3. С. 93-98.
 6. Штефан А. Науковий плагіат: співвідношення використання ідеї та форми вираження твору // *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2016. № 4. С. 68-79.
1. Kotsiuk Yu. A. Kohnityvnyi dysonans yak instrument znyzhennia rivnia plahiatu [in]: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia». Psykholohiia i pedahohika.* 2013. Vyp. 24. S. 56-61.
 2. Postanova Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 24 travnia 2016 roku. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57853050> (data zvernennia 11.08.2017 r.).
 3. Ryzhko O. M. Retseptsiia plahiatu — ekspertne opytuvannia [in]: *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences.* 2016. IV(16), I.: 95. S. 74-78.
 4. Romanova I. V. Yavushche plahiatu: istoriia ta sohodennia [in]: *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy.* 2012. № 3. S. 267-272.

5. Stechenko O. V. *Problema akademichnoi chesnosti v navchalnomu protsesi ta nautsi: dosvid Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O. O. Bohomolt-sia [in]: Medychna osvita. 2016. № 3. S. 93-98.*
6. Shtefan A. *Naukovyi plahiat: spivvidnoshennia vykorystannia idei ta formy vyrazhennia tvoriv [in]: Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 2016. № 4. S. 68-79.*

Надійшла до редакції 23.06.2017 р.

А. Штефан. Причины совершения плагиата и пути его предупреждения.

В докладе освещаются наблюдения автора о причинах совершения плагиата. Делается вывод, что во многих случаях недобросовестные заимствования из чужих произведений являются результатом отсутствия знаний об авторском праве и наличия ложных убеждений о нем.

Ключевые слова: плагиат, причины совершения плагиата, предупреждение плагиата

A. Shtefan. Causes of plagiarism and ways of its prevention. The report covers the author's observations on the causes of plagiarism. It is concluded that unscrupulous borrowings from other people's works in many cases are the result of lack of knowledge about copyright and the existence of misleading beliefs about it.

Key words: plagiarism, causes of plagiarism, prevention of plagiarism